

Op deze klik zien we een volledige hoorn met een takje. De hoorn is meest geel (goud) geschilderd, met een rode binnenkant. (Afb. 5)

Het is echter geen vaste regel dat een bepaalde klikvorm per definitie op een bepaald scheepstype voorkomt. De regio, de wens van de schipper en in mindere mate de werf, konden ook de combinatie bepalen.

Om de klik op het helmhout te bevestigen worden twee ijzeren pennen van \varnothing 10 mm geplaatst, ca. 5cm hoog. In de onderkant van de klik worden twee blinde gaten op corresponderende afstand t.o.v. de pennen op het helmhout geboord. Bij het plaatsen vallen de pennen dan in de gaten van de klik.

Bij de meeste holle klikken wordt maar een blind gat geboord en in de tong een doorlopend gat. Hier steekt de pen dan ca. 2 cm boven de tong uit. De klik wordt dan middels een plat haakje of een wigje gezekerd.

Roerklikken: versiering op het roer

Vanaf het moment waarop het roer aan de spiegel van het schip gehangen werd, bestond er de mogelijkheid het te versieren. Jelmer Kuipers duikt aan de hand van zijn fotocollectie in de wereld van de roerklik. Waarom werden deze - als je erover nadenkt - nutteloze stukken hout op het helmhout geplaatst? En welke voorstellingen werden er voor gebruikt?

Door: **Jelmer Kuipers**

In de middeleeuwen ging men er toe over om het roer, dat toen aan een zijde (stuurboord) was opgehangen, te verplaatsen. Veel schepen werden nu met een spiegel of een rechte achtersteven gebouwd. Daar werd het roer toen aangehaakt met ijzeren pennen in ijzeren ogen. Sindsdien spreken we van een aangehangen roer. Aan de bovenkant van het roer werd het helmhout bevestigd. Het werd over de top van dit roerblad gelegd. Afhankelijk van de grootte en vorm van dit gedeelte werd hier veelal een versiering op aangebracht. Vaak was dit een menselijk hoofd, meestal geleend uit de mythologie. Zou hier het woord roerkop vandaan komen?

We zien op de meeste traditionele vissersschepen (botters e.d.) nog steeds dat het helmhout over de kop van het roer wordt gelegd. In het helmhout bevindt zich daartoe een langwerpige rechthoekige opening, de lade. Het helmhout rust bovendien op twee klampen die aan weerszijden van het roerblad zijn aangebracht. Op de schepen uit de tjalkenfamilie wordt het helmhout boven op het roerblad geplaatst. In de onderkant van het helmhout is een uitsparing gekapt die stijf om de bovenkant van het roerblad past. Ook hier rust het helmhout (bovendien) op twee klampen.

Vanaf het begin van de negentiende eeuw worden op de bovenkant van het helmhout, boven het roerblad, losse sierstukken geplaatst. Deze worden roerkop of roerklik genoemd.

Wat voor vormen?

De roerklikken zijn in het algemeen in drie hoofdvormen te onderscheiden.

Afb. 1a. de dichte- of bolle vorm

Afb. 1b. de open- of holle vorm

Afb. 1c. de korte vorm.

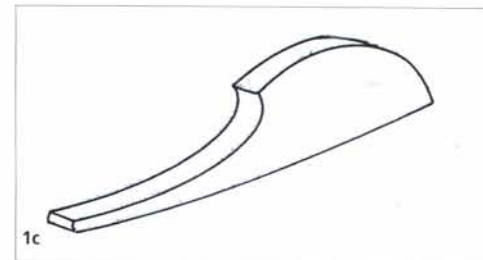
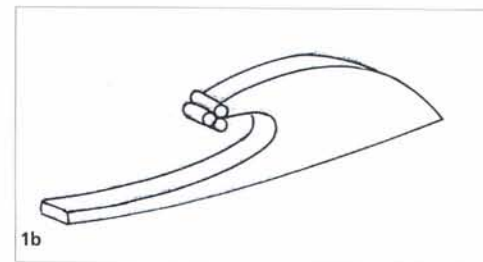
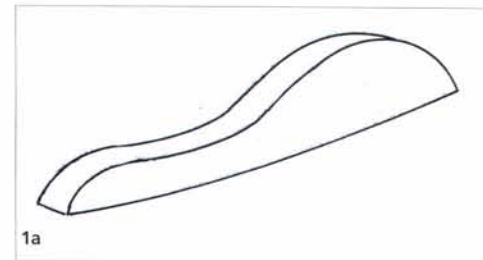
De versiering op deze klikken is nogal divers, en soms ook afwezig.

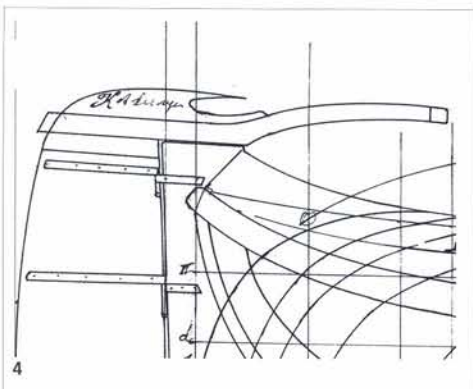
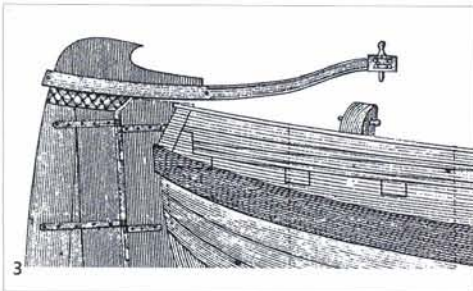
a. Deze vorm komt het meest voor op (zee-)tjalken, skûtsjes, op de diverse Groninger tjalkvarianten, maar ook op Zuid-Nederlandse- en Vlaamse types zoals de otter en pleit.

b. De holle vorm komt ook wel voor op tjalken, vaak op paviljoentjalken en -aken, maar het meest op IJssel- en Hasselter-aken. Vaak zien we op klikken met de holle vorm aan de punt een versiering in het model van drie tonnetjes toegevoegd. Opvallend is dat dit ook voorkomt op de roerkop van de blazer. Hier is de kop nog een integraal deel van het roerblad.

Afb. 2. Kop van de blazer SL1, de *Zelden van Pas*, van Ton Brundel. Op één van de voormalige palingaken van Heeg kwam dit motief ook voor. Omdat dit in zij aanzicht wel wat op een klaverblaadje lijkt, werd deze ook wel de klaverak genoemd.

c. De derde vorm, de korte, kwam hoofdzakelijk voor op Zeeuwse ponen, Zuidhollandse tjalken, maar ook op IJssel- en Hasselteraken en op Hoo-geveense pramen.

Geen werk van de werf

In de bestekken voor (ijzeren) roefschepen wordt maar zelden aandacht geschonken aan de roerklik. In het werfboek van Gebr. Roorda (De Piip) te Drachten, lezen we een enkele keer bij de beschrijving van het roer: 'Kop van het roer uitgesneden en verder netjes afgewerkt met tontje op 't helmhout'. De Gebr. Van der Werff, ook in Drachten hielden het nog simpeler, eenmaal wordt er melding gemaakt van een kop: 'Koper op de kop van het roer en ook op de klos'. Het gaat hier dus duidelijk over het koper en niet om de roerkop. Ook bij de werven J.O. van der Werff (Buitenstvallaat) en De Roos en Van der Meyden te Leeuwarden wordt soms gewag gemaakt van: 'en dan een uitgewerkte kop op het roer'.

Bij de bestekken voor de houten schepen was het al niet anders. In één regel worden de zwaarden en het roer beschreven. Een paar keer lezen we: 'Koper op de kop van het roer'. Het lijkt er wel op dat de kop altijd bij het roer behoorde. In een bestek van 1891 wordt vermeld: 'Roer 2,5 dm. met losse klik'. Dus het woord klik werd toen al gebruikt. Bij de overgang van hout- naar ijzerbouw bij de roefschepen veranderde, wat het roer betrof, natuurlijk niets: het was en het bleef van een houten constructie.

Op de lijnenplannen waarnaar de ijzeren schepen werden gebouwd wordt slechts een enkele keer ook het roer getekend, compleet met roerklik, maar meestal in een andere vorm dan waarin deze werd afgeleverd. De roerklikken werden zelden op de werf zelf gemaakt, meest bij een plaatselijke timmerman of meubelmaker.

Afb. 3. roer met klik op de tjalk *Lastdrager* in 1808 in Amsterdam getekend door P. Glavimans.

Afb. 4. Het roer voor ijzeren Roefschip. Mogelijk een lestekening van J.O. van der Werff.

Variaties op de bolle klik

De afbeeldingen die nu volgen zijn gemaakt naar foto's die ik begin jaren '60 maakte. Er lagen toen nog volop schepen met roerklikken in de grachten en havens. Jammer genoeg heb ik toen, onervaren als ik was, niet altijd de gegevens van het bijbehorende schip of de naam van de schipper genoteerd. Het snijwerk op de bolle klik kent talloze variaties. Ik moest dus een keuze maken.

Afb. 5. (linksboven) Op de eerste klik zien we een volledige hoorn met een takje. De hoorn is meest geel (goud) geschilderd, met een rode binnenkant. Het takje is groen, evenals de blaadjes, het eikeltje is bruin. In het smalle gedeelte is een bloem met rode blaadjes met een geel hartje, ingelegd in een bladerenbed dat weer groen is. De klik siert kennelijk een tweede (nu ijzeren) helmhout. Duidelijk is te zien hoe de onderkant pas gemaakt is. Let ook op de eenvoudige, sierlijke, handgesmede vlaggenstokhouder. Op het achterdeel zien we nog een lichtkap en een zwaardliër.

Afb. 6. Ook deze klik heeft een hoorn, maar staat niet los in beeld. Hij ontspruit uit een krul die weer afgeleid is uit de rand die het fond omgeeft. Het ingesloten driehoekje is hier met een takje opgesierd. Vaak zien we in de plaats hiervan diagonaal ingekapte lijntjes. De hierdoor ontstane ruitvormige figuurtjes werden gekleurd met alle aan boord aanwezig zijnde restjes verf. Aan de speels gesneden tak, die uit de hoorn komt zien we wijnblaadjes en een trosje druiven. In de "bobbel" links is nog een uitgestoken bloem, die niet beschilderd is, te zien.

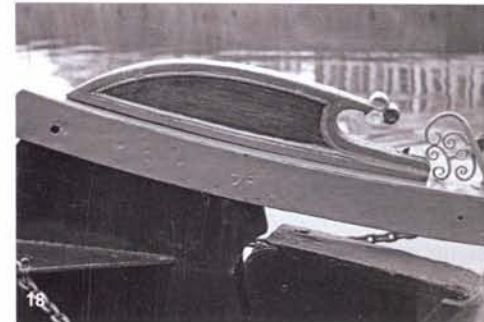
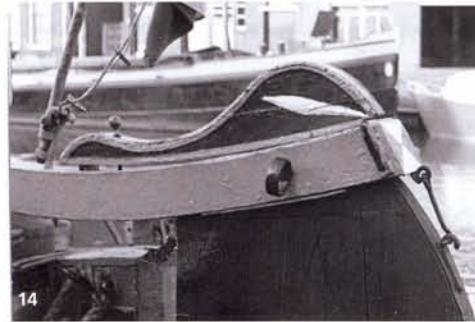
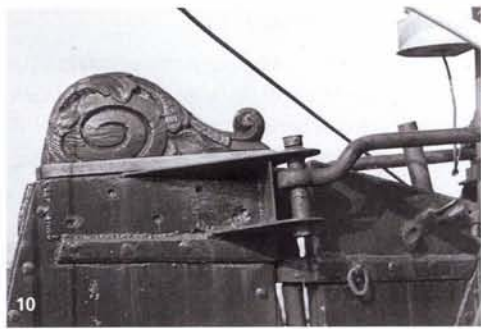
Afb. 7. Hier is de hoorn met de tak al niet meer aanwezig. We zien hier een groot rozet met acanthuskrollen. Achter het rozet is het driehoekje ingevuld met ruitjes. De rand rondom is als

Klassieke Oudheid

De versieringen op de klikken kunnen eindeloos variëren. Mijn fotocollectie telt ongeveer 250 afbeeldingen. Bijna elke klik is qua versiering uniek, slechts zelden zie je twee of meer klikken met identieke versieringen. Het meest verwerkte motief op de bolle klik is een hoorn waaruit een tak met bloemen, bladeren of met vruchten ontspruit. Kenners zien hier onmiddellijk de hoorn des overvloeds in. Deze hoorn werd door de Griekse oppergod Zeus gemaakt uit een hoorn van de geit Amalthea, die hem had gezoogd. Deze hoorn was steeds gevuld met goede gaven en was onuitputtelijk. Op latere klikken (1920-1930) zien we vaak zogeheten acanthuskrollen. De gestileerde afbeeldingen van deze plant dienden ook als siermotief op Griekse en Romeinse bouwkunst en voorwerpen. Beide voorbeelden komen dus uit de Grieks/Romeinse oudheid. In onze westerse cultuur probeert iedere religieuze richting hieraan zijn eigen interpretatie te verlenen. Hoe het ook zij, beide motieven passen door hun sierlijke vormen op fraaie wijze binnen de contouren van onze roerklikken.

Op de holle klik is het meest voorkomende motief een simpele krul, die rattenstaart wordt genoemd. Hij ontspruit uit de scherpe punt, boven in de klik. Een enkele keer zien we hier een takje, met of zonder hoorn. Dit ontspruit ook wel uit de onderste hoek. Maar op beide genoemde vormen, de bolle en de holle, komt een enkele keer in het geheel geen versiering voor, het fond is blank gehouden, of wit geschilderd. Soms werd de naam van het schip of van de schipper er in geschilderd. Op de korte klik komt in het algemeen geen versiering voor, een enkele keer slechts een korte rattenstaart.

kabelaring gesneden. Afkomstig van steilsteven *Gerbo*, 154 ton, gebouwd bij L. Wolthuis en Zn., Veendam - 1925.

Afb. 8. Een aardige variant is de lauwerkrans met een takje met eikenblaadjes en aan het eind nog een bloempje. Rondom "kabelaring". Let ook op de vlaggenstokhouder en het gesmede relinkje. Gezien op dektjalk *Eendracht*, 112 ton.

Afb. 9. De grote lengte van het helmhout op dit schip zou normaal ook een bijzonder grote klik hebben opgeleverd. Maar misschien is dit niet de eerste keus geweest, gezien de niet aansluitende onderkant. Afkomstig van zeetjalk *VIOD*, 133 ton, schipper D.S. Smidt.

Afb. 10. Op dit schip werd een mechanisch stuurwerk geïnstalleerd en verdween het helmhout. Toch werd nog een restant van de klik herplaatst. Niet de slechtste oplossing.

Afb. 11. Nog een zeetjalk: de *Rensina* van 1899, 112 ton. Uit deze hoorn komt een mooi boeketje bloemen. (Op heel oude foto's is een enkele keer een leeuw in plaats van een klik op het roer van een zeetjalk te herkennen.)

Afb. 12. Een stukje huisvlijt, mogelijk van de schipper zelf, maar het blijft een hoorn met een takje! Roefschip *Twee Gezusters*, gebouwd bij M. v.d. Werf te Sneek in 1909, 28 ton (S 897 N).

Afb. 13. Ook dit kwam regelmatig voor: in het geheel geen snijwerk, dus goedkoper. Later zijn de gegevens van schip en schipper er op geschilderd. Groninger bolschip *Harmina*.

Afb. 14. Hier een bolle klik met snijwerk (rattenstaart) als van een holle klik. Stevensnaak *Twee Gebroeders*, 87 ton. J. Koster, Zwartsluis.

Afb. 15. Deze klik uit 1932 toont een vrije vormgeving en doet iets denken aan *afb. 9*. We zien aan de achterkant een stevige krul, met daarin enig gebladerte. Hier geplaatst op een steilsteven en ook eenmaal gezien op een roefschip met klippersteven en paardenkont. Hier is dan sprake van twee identieke klikken.

Afb. 16. Een klein uitstapje: Lemsteraken. Op deze foto de klik van het Lemsteraakjacht *Georgette*, gebouwd in 1912 bij Gebr. De Boer in Lemmer. Het schip is voorzien van een boeierroer, met een doorgevoerde ijzeren helmstok. Op het kussen dus geen leeuw, maar een klik, traditioneel gesneden. Ook het zusterschip *Onrust* en De Boer aakjachten hebben zo'n roer.

Maar ook de Lemsteraakjachten, gebouwd bij G. de Vries Lentsch hebben roerklikken. (zie SdZ 2015.9, p.48). De Lemsteraakjachten, gebouwd rond 1920 door Akerboom te Boskoop hadden eveneens een klik op het roer.

Variaties op de holle klik

Afb. 17. Een holle klik zonder snijwerk. Opvallend is hoe mooi de ronding van het roerblad wordt voortgezet in de ronding van de klik. Ook de vorm en de verhoudingen van deze klik zijn perfect. Een fraai staaltje "design" avant la lettre. Verder zien we nog: de haak tussen het helmhout en de achterkant van het roerblad, het helmhout tonnetje, de ringen aan roer en achtersteven voor de grondtalie, een kikker op de achtersteven en het sluihoutje daarop, de schreplatten en een ronde bolder. Moderne vlaggenstokhouder.

Afb. 18. Een holle klik zonder snijwerk maar met drie tonnetjes. Waarschijnlijk op een paviljoenscheepje. Mooi gesmede vlaggenstokhouder.

Afb. 19. Hier zien we een holle klik met drie tonnetjes en een rattenstaart. Gezien op de tjalk *Carien*, 66 ton, in gebruik als overslagschip.

Afb. 20. Op dit afgezaagde helmhout bleef de klik gespaard: holle klik, drie tonnetjes en een stukje snijwerk: een takje - waarschijnlijk niet meer het originele roer.

Afb. 21. Deze mooie klik sierde ooit een tjalk van 25 meter lang. Eind negentiende eeuw gebouwd bij Crolis te IJlst.

Afb. 22. De onvervangbare originele schoonheid van het paviljoen van een aakschip. Op het roer

een holle klik met drie tonnetjes. Kijk eens naar dat prachtig gewelfde helmhout, compleet met gesmede vlaggenstokhouder. Aan de onderkant van het helmhout een hanenkam en een bijbehorende soort overloop op het dek. Als grote bijzonderheid zien we hier een houten dek. Verder: een lichtkap en een schuifkap die toegang geeft tot de roef. Rondom een lage, gesmede reling. Het geraamte voor een zonneten is ook te zien.

Afb. 23. Deze klik heeft geen snijwerk, maar is toch "versierd". Deze versiering bestaat uit een ingelegde glasplaat. Deze werd aan de achterzijde zwart geverfd met daarin uitsparingen, in dit geval letters. Achter de glasplaat werd verfrommeld en daarna weer gladgestreken bladtin (stanniool) gelegd. Het geheel werd op het uitgekapte font gelegd en vastgezet met latjes of stopverf. Deze klik is afkomstig van het houten roefschip *Verwisseling* van turfschipper Jentsje Zeemans uit Marrum. De klik is 140 à 150 jaar oud en uiterst zeldzaam. Deze versieringstechniek werd ook wel op grafstenen toegepast.

Afb. 24. Dezelfde techniek met een ander motief werd op de klik van het stalen roefschip van de Gebr. Hartstra uit Langweer toegepast. De collectie roerklikken van het Fries Scheepvaart Museum bevat eenzelfde exemplaar.

Afb. 25. Dit is er een met snijwerk zoals meer werd toegepast, maar dan op bolle klikken. We zien uit de bovenste punt bij de drie tonnetjes een hoorn met een wijnrank. Deze klik is afkomstig van het beurtschip *Terschelling/Harlingen*.

Afb. 26. Een korte klik is wat gedrongener dan de holle klik. Als versiering ook hier drie tonnetjes en een rattenstaart. Geplaatst op een Hagenaar.

Bloepers

Tot slot een paar voorbeelden hoe het eigenlijk niet moet, ondanks de goede wil van de eigenaar.

Afb. 27. Een bolle klik op een aakscheepje. Hij is veel te groot voor het helmhout, maar heeft wel een "bijzondere" vorm, kijk maar naar de drie tonnetjes die aan de voorkant zijn verwerkt. Ook het rozet is speciaal.

Afb. 28. Een holle klik op een tjalkje of skûtsje. We zien een vergrote achterstevan (met kruk voor de schroefas smering?) en een te smal roer. Een bij elkaar gezocht geheel. Maar gelukkig worden er nog steeds nieuwe goedpassende klikken gemaakt, vaak met traditionele versieringen, soms ook met een knipooig naar de naam van schip of eigenaar.

Zie ook de uitgebreide artikelen van Eelco van Roden over Roerklikken in SdZ 2008.6 en 7 en 2009.3,4, en 5.

OPVISSEN EN LATER OPHALEN

Het was in het najaar van 1951, de Groninger bietencampagne was in volle gang. Het schip waarop deze roerklik stond voer ook mee, en had zojuist een draaibrug gepasseerd. De brugwachter draaide echter de brug wat sneller dicht dan het schip voer. Zodoende raakte de brug de klik waardoor deze in tweeën brak en in het water viel. Het gebeurde, maar er vielen geen zware woorden over en weer. De brugwachter vroeg: 'Wanneer kom je hier weer langs?' De schipper antwoordde: 'Nieuwe week woensdag'. 'Mooi, dan is-ie wel weer klaar'. 'Goed'.

